

“วัดเทียนถวาย” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และแนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี

ทรงชัย ทองปาน^{1*} และสุภาณี พัดทอง²

¹ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเทศไทย

² นักวิชาการอิสระ

“Wat Thian Thawai”: Cultural Landscape and Guidelines for the Development of Local Museums for Community Learning Along the Chao Phraya River, Ban Mai Subdistrict, Mueang Pathum Thani District, Pathum Thani Province

Songchai Thongpan^{1*} and Supanee Patthong²

¹ Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand

² Independent Scholar

Article Info

Research Article

Article History:

Received 30 April 2023

Revised 19 June 2023

Accepted 20 June 2023

คำสำคัญ

วัดเทียนถวาย

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

Keywords:

Wat Thian Thawai

local history

cultural landscape

local museums

* Corresponding author

E-mail address:

songchai@tu.ac.th

บทคัดย่อ

วัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี เป็นพื้นที่ที่มีภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ และสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้ งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ เพื่อศึกษาบริบททั่วไปเชิงพื้นที่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บทบาทหน้าที่ของวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียง เพื่อศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม และเพื่อเสนอแนวทางในการพัฒนาวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า วัด และชุมชน มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่อดีต ผ่านตำนานเรื่องเล่าพระเจ้าอู่ทองหนีโรคทำในสมัยพระเจ้าอู่ทอง ด้วยที่ตั้งที่อยู่ติดแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ปรากฏภูมิทัศน์วัฒนธรรมของการปรับตัว การควบคุม และการต่อสู้กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังนั้นวัดเทียนถวายจึงสามารถใช้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้

Abstract

Wat Thian Tawai and nearby communities in Ban Mai Sub-district, Muang District, Pathum Thani Province, are an important cultural landscape that can be developed into a community learning center along the Chao Phraya River. This research has three objectives: to study the general spatial context, local history, and role of Wat Thian Tawai and nearby areas; and to study the cultural landscape and to propose guidelines for the development of Wat Thian Tawai and nearby areas in Tambon Ban Mai to be a local museum for the learning of communities along the Chao Phraya River, Pathum Thani Province. This research uses a qualitative research method. The study found that Wat Thian Tawai and the community have been long been associated with the Chao Phraya River. Through legends and stories, King U-Thong escaped from disease during his reign. Its location next to the Chao Phraya River presents a cultural landscape of adaptation, control, and human struggle against the natural environment. Therefore, the temple can use that landscape as a local museum for learning about communities along the Chao Phraya River.

1. ที่มา และความสำคัญ

วัดเป็นรูปแบบหนึ่งของสถาบันทางสังคมของมนุษย์ เป็นพื้นที่สาธารณะที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ดังนั้นนอกจากวัดจะเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาแล้ว วัดยังเป็นจุดกำเนิดของชุมชนมาตั้งแต่ในอดีต ทั้งชุมชนในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เห็นได้จากการตั้งบ้านเรือน ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่สะท้อนจากความสัมพันธ์ทางสังคม และการมีสำนึกของความเป็นพวกเดียวกัน อยู่ในชุมชนเดียวกัน วัดจึงเป็นสถานที่ที่ไม่อาจแยกออกจากบริบททางสังคมของชุมชน¹ ด้วยเหตุนี้วัดจึงเป็นทั้งจุดกำเนิด และเกิดขึ้นควบคู่กับการเกิดขึ้นของชุมชน วัดจึงเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นที่รวบรวมจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เป็นศูนย์รวมของประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ตำนาน และเรื่องเล่าต่าง ๆ วัดจึงเปรียบเสมือนพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน หรือที่เรียกว่า “บวร” กับความเป็นพื้นที่สาธารณะ²

วัดเทียนถวาย ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี ก็เช่นเดียวกัน วัดเทียนถวายเป็นวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดปทุมธานี เพราะนอกจากวัดเทียนถวายจะเป็นจุดกำเนิดของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่สำคัญแห่งหนึ่งแล้ว สถานที่ภายในวัดเทียนถวายเองยังได้สะท้อนให้เห็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของผู้คนในย่านนี้ อาทิ พระอุโบสถหลังเก่า วิหาร ศาลาทำน้ำ พุทธเจดีย์มณฑป ฯลฯ รวมทั้งโบราณวัตถุต่าง ๆ อาทิ เรือแหวด 8 แจว เรือมด และเก๋งประทุนเรือของเก่า อีกทั้งวัดเทียนถวายยังคงรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของการเป็นพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้อย่างสมบูรณ์ ทำให้วัดเทียนถวายนอกจากจะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นศูนย์กลางของชุมชนแล้ว วัดเทียนถวายยังเป็นสถานที่ที่ทั้งคนไทย และชาวต่างประเทศแวะมาเยี่ยมชม เพื่อชื่นชมทิวทัศน์ริมแม่น้ำ³ ดังนั้นวัดเทียนถวายจึงเป็นปูชนียสถานที่ควรค่าแก่การศึกษา ทั้งทางด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และสภาพแวดล้อมริมแม่น้ำเจ้าพระยา

นอกจากสถานที่ที่ปรากฏมาคู่กันกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้ว พื้นที่ดังกล่าวยังแสดงให้เห็นลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งการเลียนแบบ ปรับตัว ต่อสู้ และควบคุมธรรมชาติ ด้วยวัดเทียนถวาย

¹ ศรัศกร วลัยโกตม, *สังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา: พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลง*, บรรณาธิการโดย วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2561), 101-151.

² ชัชมาต สุเวช, ศุภลักษณ์ แสงทรัพย์, และ มาลี สบายยิ่ง, “บวร” บ้าน วัด โรงเรียนกับความเป็นพื้นที่สาธารณะ กรณีศึกษาชุมชนบ้านท่านางหอม ตำบลน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา,” *วารสารสงขลานครินทร์ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 24, ฉ. 3 (กันยายน - ธันวาคม 2561): 75-100.

³ พระมหาสมศักดิ์ ยติสโก, *ประวัติวัดเทียนถวาย ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมา ผังลูกนิมิต ยกขอฟ้าอุโบสถ* (ปทุมธานี: วัดเทียนถวาย, 2542)

และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสายวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน และต่อเนื่อง ทั้งให้ทุน และให้โทษ วัดเทียนถวายและชุมชนใกล้เคียงจึงเป็นพื้นที่ที่ทรงคุณค่าต่อการทำความเข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนริมแม่น้ำ ที่เคยเปลี่ยนแปลงกำลังเปลี่ยนแปลง และมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปในอนาคต โดยเฉพาะความเข้าใจของผู้คนในพื้นที่ เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของวัด และชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกตลอดจนความหวงแหน

อย่างไรก็ตามแม้วัดเทียนถวายจะเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่ยังไม่มีการศึกษาวัดเทียนถวายอย่างจริงจัง การรับรู้ของชุมชนยังไม่ปะติดปะต่อ อีกทั้งการขยายตัวของเมืองได้เริ่มทำให้พื้นที่ดังกล่าวเกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับพื้นที่อื่น ๆ⁴ การพัฒนาทางกายภาพที่รวดเร็วอาจทำให้เกิดการทำลายร่องรอยทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องศึกษาข้อมูลทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความแตกต่างของสภาพแวดล้อม ความหลากหลายทางชีวภาพ และวัฒนธรรมของท้องถิ่น⁵ โดยเฉพาะภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่นับวันจะซบดบังหายไป พิพิธภัณฑสถานจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในการรักษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของวัด และชุมชนเอาไว้ได้ เนื่องจากพิพิธภัณฑสถานมีเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นโดยการสร้างคลังความรู้หรือแหล่งเรียนรู้ที่แสดงเรื่องราวชีวิต ภูมิปัญญา มรดกท้องถิ่น รวมทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและที่สำคัญยิ่งคือการที่คนในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาพิพิธภัณฑสถาน⁶

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของวัดเทียนถวาย และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนการเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อนำมาสู่แนวทางในการพัฒนาพิพิธภัณฑสถาน เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตของคนในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นบทความวิจัยครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) เพื่อนำเสนอบริบททั่วไปเชิงพื้นที่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บทบาทหน้าที่ของวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี 2) เพื่อนำเสนอภูมิทัศน์วัฒนธรรมในวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี และ 3) เพื่อนำเสนอแนวทางในการพัฒนาวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี

⁴ นานกร อนุรักษ์ และ ชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล, "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมย่านถนนราชดำเนิน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา," ฉบับภาษาไทย มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศิลปะ 10, ฉบับที่ 1 (มกราคม - เมษายน 2560): 2156-2172.

⁵ อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ, "ภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิดและทิศทางการศึกษาวิจัย," วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 14, ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2558): 10.

⁶ ปณิดา สระวาสี, พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น: คุณูปการ อุปสรรคและทางเลือก ในคนทำพิพิธภัณฑสถาน (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2557), 34.

จังหวัดปทุมธานี ให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี

2. กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้ ใช้แนวคิดหลัก 3 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวคิดการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นประเภทพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

สำหรับแนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานวิจัยครั้งนี้เลือกศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในความหมายของทวีศิลป์ สืบวัฒนะ⁷ ที่ได้ระบุว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหมายถึงเรื่องราวในอดีตของความสัมพันธ์ของผู้นับกับธรรมชาติ โดยที่ผู้คนดังกล่าวมีสำนึกร่วมกัน และเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เนื่องจากนิยามดังกล่าว สอดคล้องกับบริบทของวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เชื่อมโยงไปสู่ลักษณะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ดังนั้นนิยามประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในงานวิจัยครั้งนี้จึงหมายถึง เรื่องราวของวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในอดีต ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้นับในชุมชนกับธรรมชาติ โดยที่คนในชุมชนมีสำนึกร่วมกัน และเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

สำหรับภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นการศึกษาโดยอาศัยแนวคิด 3 แนวคิดหลัก ๆ ได้แก่ 1) แนวคิดการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านการตั้งถิ่นฐาน ภายใต้ความหมายของชุมชนที่ได้มีการพัฒนาด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมาเป็นสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นตามนิยามของ Tolba & El-Kholy⁸ โดยเน้นอธิบายพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และปัจจัยที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่วัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียง 2) แนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ที่มีชีวิต⁹ เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ความหมายของลักษณะภูมิทัศน์กับรูปแบบทางสังคม และวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน และ 3) แนวคิดการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นจาก Berkeley (Berkeley School of Geograph)¹⁰ ที่ศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในลักษณะของการมองย้อนอดีต เพื่ออธิบายเหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทาง

⁷ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อินเทล, 2554)

⁸ Mostafa K. Tolba and Osama A. El-Kholy, "Human settlements," accessed December 20, 2022, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-011-2280-1_17.

⁹ อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ, "ภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิดและทิศทางการศึกษาวิจัย," 3.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

ภูมิทัศน์มาจนถึงปัจจุบัน และใช้มิติทางด้านสิ่งแวดล้อม ทางด้านเศรษฐกิจ ร่วมกับมิติทางวัฒนธรรมเพื่ออธิบายถึงปัจจัยในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์

โดยผู้วิจัยเน้นศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมเป็นหลัก (แดนชัย ไพรสมณ์¹¹ และ เมธี พริยการณนท์¹² ได้แบ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม และภูมิทัศน์ที่เป็นนามธรรม) ได้แก่ สถานที่ต่าง ๆ โดยจำแนก ออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ที่สะท้อนการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และ 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ที่สะท้อนการต่อสู้ และควบคุมสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ดังนั้นภูมิทัศน์วัฒนธรรมในที่นี้จึงหมายถึง ลักษณะทางกายภาพของวัดเทียนถวาย และชุมชนที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับสภาพแวดล้อมที่เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งภูมิทัศน์วัฒนธรรมรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ที่สะท้อนการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาที่สะท้อนการต่อสู้ และควบคุมสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ส่วนการศึกษาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดพิพิธภัณฑ์วิทยากระแสใหม่ (new museology)¹³ เป็นแนวคิดหลักในการศึกษา ซึ่งแนวคิดดังกล่าวเน้นหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ในแง่ของการเป็นคลังความรู้ หรือแหล่งเรียนรู้ที่แสดงเรื่องราวชีวิต ภูมิปัญญา มรดกท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัด และชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ โดยเป้าหมายในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นก็คือ เพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเพื่อใช้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นเวทีในการสร้างความตระหนักของคนในท้องถิ่นภายใต้แนวคิดเรื่องบวร ได้แก่ “บ้าน วัด และโรงเรียน”

โดยแบ่งประเด็นการศึกษาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นออกเป็น 2 มิติ ได้แก่ มิติด้านการจัดแสดง และมิติด้านเนื้อหา และอาศัยหลักในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามข้อเสนอของชีวลีธิ์ บุญเกียรติ¹⁴ ที่ให้เน้นการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นใน 3 มิติ ได้แก่ 1) การเข้าถึง (accessibility) เป็นการเข้าถึงทั้งในมิติทางสังคม และโลกเสมือน โดยพิพิธภัณฑ์ควรทำให้เกิดการเข้าถึงของ

¹¹ แดนชัย ไพรสมณ์, “การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม กรณีศึกษา: ชุมชนเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลป์, ภาควิชาออกแบบและวางผังชุมชน, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557)

¹² เมธี พริยการณนท์, “การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชาวเวียดนามในชุมชน กรณีศึกษา หมู่บ้านนาจอก ตำบลหนองญาติ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลป์, สาขาวิชาการโรงแรมและการท่องเที่ยว, มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2552)

¹³ ปรีดา เจลิ้มเผาะ กอนันตกุล, คำให้การของคนทำพิพิธภัณฑ์, บรรณาธิการโดย ชีวลีธิ์ บุญเกียรติ (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2557), 6-23.

¹⁴ ชีวลีธิ์ บุญเกียรติ, การศึกษาพิพิธภัณฑ์ไว้ก้าวหน้า บทความจากการประชุมวิชาการด้านพิพิธภัณฑ์ (กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ, 2561)

ผู้คนทุกกลุ่ม ผ่านอุปสรรคทางสังคม ทางกายภาพ รวมถึงทางสติปัญญา หรือในพื้นที่ที่ห่างไกล อาทิ ผู้ป่วย เยาวชนต้องโทษ เทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นต้น 2) เสียง (voice) ซึ่งหมายถึง เสียงของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ที่มีส่วนในการสร้างความเป็นสถาบันให้กับพิพิธภัณฑ์ เป็นบทบาทในแง่ของความทรงจำ ความรู้ ความเชี่ยวชาญของสมาชิกในสังคม การสร้างความหมายให้กับพิพิธภัณฑ์ด้วยชุมชน ทำให้สถานภาพของสถาบันทางวัฒนธรรมอย่าง พิพิธภัณฑ์อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า “การเป็นส่วนหนึ่ง” และพร้อมที่จะ “กลายเป็น” ดังนั้น เสียงของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่จะเข้ามามีส่วนในการสร้างความเป็นสถาบันให้กับ พิพิธภัณฑ์ และ 3) การเปลี่ยนแปลงเชิงสังคม (social change) หมายถึง นอกจากบทบาทในฐานะนักสะสมแล้ว พิพิธภัณฑ์ต้องมีบทบาทในฐานะนักสื่อสาร และสร้างสรรค์

ดังนั้นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ในที่นี้จึงหมายถึง พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ หมายถึง คลังความรู้ หรือแหล่งเรียนรู้ของวัดเทียนถวาย และชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึง บริบทด้านพื้นที่ ประวัติศาสตร์ และภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทั้งในมิติด้านการจัดแสดง และมิติด้านเนื้อหา

3. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลัก 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มตัวแทนทางศาสนา กลุ่มตัวแทนปราชญ์ชุมชน และกลุ่มตัวแทนผู้นำชุมชน โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) ทำให้ได้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ 1) กลุ่มตัวแทนทางศาสนา ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดเทียนถวาย 2) กลุ่มตัวแทนปราชญ์ชุมชนที่ได้รับการระบุว่าเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ร้อยตรี สุชิน ประสงค์ หรือลุงน้อย และ 3) กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านใน 6 หมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำทางการปกครอง และนายกองค์เทศบาลตำบลบ้านใหม่ ซึ่งเป็นตัวแทนหน่วยงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

โดยงานวิจัยครั้งนี้ใช้ข้อมูล/เครื่องมือ/วิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่ 1) การศึกษาจากเอกสาร ทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง และจากการบอกเล่าของตัวแทนสมาชิกในชุมชนเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และภูมิทัศน์วัฒนธรรมในวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียง 2) การสำรวจภาคสนาม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยเป็นการสังเกตสถานที่ กิจกรรม และผู้คนเป็นหลัก 3) การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีประเด็นคำถามแตกต่างกันไปตามคุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย และ 4) การสนทนากลุ่มย่อย ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวแทนผู้นำชุมชนที่อาศัยอยู่ในตำบลบ้านใหม่

ขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบไปด้วย 1) เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร 2) ลงสำรวจภาคสนาม 3) ลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้อง 4) สันทนากลุ่มย่อยกับกลุ่มผู้นำชุมชน และ 5) วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ด้วยวิธีการจำแนกข้อมูล (typological analysis) โดยอาศัยกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ และนำปรากฏการณ์ที่ได้จากการค้นพบในพื้นที่ศึกษามาเป็นเกณฑ์ในการจำแนกและจัดกลุ่มข้อมูล หลังจากนั้นนำข้อมูลในกลุ่มเดียวกันนำมาเปรียบเทียบ และแยกแยะออกเป็นประเด็นย่อยตามปรากฏการณ์ที่พบ

4. บริบทเชิงพื้นที่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และบทบาทหน้าที่ของวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี

วัดเทียนถวายตั้งอยู่บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี โดยตั้งอยู่ทางตอนใต้ของปากคลองรังสิตประยูรศักดิ์ (ภาพที่ 1) จากการศึกษาบริบททั่วไปเชิงพื้นที่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี ทำให้พบว่า

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงแผนที่ที่ตั้งวัดเทียนถวายและชุมชนใกล้เคียง ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี

4.1 บริบทเชิงพื้นที่ วัดเทียนถวายตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ธรรมชาติของที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง ที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน พร้อม ๆ กับการตั้งถิ่นฐานของผู้คน ซึ่งได้สันนิษฐานกันว่าเคยเป็นอ่าวไทยโบราณมาก่อน จนกระทั่งเกิดการทับถมของดินตะกอนขึ้นมาใหม่ ทำให้กลายเป็นแผ่นดินดอน มีลักษณะเป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำบางแห่งที่เคยเป็นที่ลุ่มก็ได้เปลี่ยนมาเป็นห้วย หนอง คลอง บึง เป็นพื้นที่ที่ลุ่มต่ำ มีน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี ทำให้เกิดแม่น้ำสายสำคัญหลายสายโดยเฉพาะแม่น้ำเจ้าพระยาที่สองฝากฝั่งมีลักษณะเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง

ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีลำคลองน้อยใหญ่เชื่อมโยงกันจำนวนมากมาตั้งแต่อดีต รวมถึงคลองที่ขุดขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกในการคมนาคมขนส่งในระยะต่อมาได้มีการขุดคลองเพื่อการชลประทานในพื้นที่ห่างไกล อย่างไรก็ตามบริเวณพื้นที่ตอนในของที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างยังคงเป็นที่รกร้าง บางพื้นที่โดยเฉพาะฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นทุ่งกว้างใหญ่ที่เรียกว่า “ทุ่งหลวง” เป็นพื้นที่รับน้ำก่อนที่จะไหลลงสู่ทะเล ทำให้บริเวณนี้เคยเป็นแหล่งอาหารของสัตว์ต่าง ๆ โดยเฉพาะนกซึ่งยังคงมีให้เห็นอยู่บ้างในปัจจุบัน รวมถึงภายในพื้นที่วัดเทียนถวาย ซึ่งยังคงปรากฏให้เห็นเป็นภูมิทัศน์ทางธรรมชาติอยู่ในบริเวณวัดเทียนถวาย วัดเทียนถวายจึงเป็นวัดที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีความสะดวกในการเข้าถึง เป็นพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมในที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างซึ่งมีพัฒนาการยาวนาน

ด้วยวัดเทียนถวายตั้งอยู่ในจังหวัดปทุมธานี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีที่ตั้งอยู่ตอนกลางของที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง แม้ปทุมธานีจะเป็นจังหวัดที่มีขนาดเล็ก แต่ก็พื้นที่ที่มีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต ด้วยเหตุที่มีที่ตั้งอยู่ติดกับราชธานีของไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งจังหวัดปทุมธานียังสามารถเข้าถึงได้หลากหลายเส้นทาง ทั้งทางบก ทางรถไฟ และทางน้ำ ส่งผลให้จังหวัดปทุมธานีมีลักษณะทางภูมิลักษณะเฉพาะที่ส่งผลต่อประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่ โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้จังหวัดปทุมธานีมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ด้วยระยะทางของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลผ่านที่ราบลุ่มในจังหวัดปทุมธานีกว่า 30 กิโลเมตร ทำให้จังหวัดปทุมธานีเป็นเมืองแห่งแม่น้ำลำคลอง ทั้งลำคลองธรรมชาติ คลองขุด และคลองชลประทาน โดยเฉพาะคลองที่ขุดขึ้นมาเพื่อลัดเส้นทาง ทำให้การคมนาคมทางน้ำมีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต จนเกิดการขยายพื้นที่เข้าไปยังพื้นที่ห่างไกล โดยเฉพาะบริเวณทุ่งหลวงเดิม หรือทุ่งรังสิตในปัจจุบัน ซึ่งที่ตั้งของวัดเทียนถวาย ก็เป็นส่วนหนึ่งของทุ่งหลวง หรือทุ่งรังสิต

นอกจากนี้ตะกอนที่เกิดจากสภาพน้ำท่วมเป็นประจำ ยังทำให้พื้นที่จังหวัดปทุมธานีเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำนา แม้สภาพดินจะเป็นดินเหนียวมีความเป็นกรดสูง และมี

ความเหมาะสมในการทำเกษตรน้อย รวมทั้งสภาพน้ำท่วมยังทำให้เกิดการทำเกษตรกรรมแบบร่องสวนที่พึ่งพิงน้ำจากแม่น้ำลำคลองในบางพื้นที่ ทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดปทุมธานียังคงเป็นพื้นที่ที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นหลัก ผ่านระบบชลประทานที่มีกระจายอยู่ในพื้นที่ โดยเฉพาะการส่งน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาสู่พื้นที่ตอนใน ผ่านระบบคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งเป็นคลองที่มีความสัมพันธ์กับวัดเทียนถวาย แม้ในปัจจุบันสภาพพื้นที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปเป็นพื้นที่เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และที่อยู่อาศัยไปเกือบหมด แต่จังหวัดปทุมธานีก็ยังคงปรากฏร่องรอยของพื้นที่ที่เคยมีป่าไม้ และสัตว์ป่าที่อุดมสมบูรณ์ ผ่านเขตห้ามล่าสัตว์ป่าวัดไผ่ล้อม วัดอัมพวันราราม รวมถึงวัดเทียนถวาย ด้วยสภาพของพื้นที่จะเป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก โดยในฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมถึงจะเป็นลักษณะป่าบึงน้ำจืด พื้นที่นี้จึงจัดเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับชาติ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแม่น้ำเจ้าพระยา และที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำจะทำให้เกิดผลดีแก่จังหวัดปทุมธานี แต่ในช่วงฤดูฝน แม่น้ำเจ้าพระยาก็ได้ทำให้พื้นที่จังหวัดปทุมธานี วัดเทียนถวาย และชุมชนเกิดภาวะน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี และได้ส่งผลต่อลักษณะภูมิทัศน์เรือนพื้นถิ่นในจังหวัดปทุมธานีที่สัมพันธ์ไปกับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ริมน้ำ ซึ่งยังคงหลงเหลือให้เห็นอยู่บ้างริมแม่น้ำลำคลอง รวมถึงยังทำให้เกิดการก่อสร้างประตูน้ำ และคันกันน้ำ ที่สะท้อนการปรับตัวของผู้คนในพื้นที่แห่งนี้

4.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียง ในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้วิจัยสามารถแบ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงได้เป็น 2 ยุค ได้แก่

ยุคที่ 1 ก่อนได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของวัดเทียนถวาย ซึ่งเป็นที่รับรู้กันของคนในชุมชน ผ่านการผลิตซ้ำต่อ ๆ กันมา คือ วัดเทียนถวายมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อคราวที่พระเจ้าอู่ทองหนีโรคหามาตั้งค่ายพักแรมที่นี่ โดยมีหลักฐานเชิงประจักษ์ก็คือพระอุโบสถหลังเก่า

อย่างไรก็ตาม จากการสืบค้นข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ สามารถสรุปได้ว่า ตามประวัติเดิมวัดเทียนถวายสร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1880 ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา (อยู่ในช่วงอาณาจักรสุโขทัยในสมัยพระเจ้าเลอไทย พ.ศ. 1841 และพระยาร่วงนำถม พ.ศ. 1890 และตรงกับอาณาจักรล้านนาซึ่งมีพญาผายูปครอง พ.ศ. 1879-1898) โดยมีพระเจ้าอู่ทองในฐานะเจ้าเมืองขณะนั้นทรงสั่งให้สร้างขึ้นในคราวที่อพยพหนีโรคระบาดมาตั้งกองเกวียนพักอาศัย ตอนกลางคืนได้จัดให้มีการจุดไฟจนสว่างไสวไปทั่วพื้นที่ และได้พักอยู่ประมาณ 1 เดือนเศษ ก่อนที่จะอพยพกลับ

ได้สร้างวัดขึ้นแล้วขนานนามว่า “วัดเกวียนไสว” ดังนั้นวัดเทียนถวายจึงเป็นที่รับรู้ว่าเป็นวัดเก่าแก่อายุ 685 ปี

ทั้งนี้ตำนานท้าวอุทองที่เล่าสืบกันมาเป็นตำนานเกี่ยวข้องกับจังหวัดปทุมธานีมี 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานท้าวอุทองเสด็จหนีโรคห่าผ่านมายังวัดมิ่งหาราม ตำบลบางกระบือ อำเภอสามโคก หรือตำนานเรื่องตุ่มสามโคก กับตำนานเรื่องท้าวอุทองอพยพหนีโรคห่า ซึ่งเป็นประวัติของวัดเทียนถวาย

ตำนานแรก ได้มีการกล่าวกันว่า ผู้เฒ่าผู้แก่ในตำบลบางกระบือ อำเภอสามโคก ได้เล่ากันต่อ ๆ มาว่า ในอดีตท้าวอุทองได้อพยพไพร่พลหนีโรคห่ามา ขณะที่ผ่านมาในเขตพื้นที่สามโคกเป็นเวลาใกล้พลบค่ำ ประกอบกับเกวียนชำรุด จึงได้หยุดพักไพร่พลที่บริเวณวัดมิ่งหาราม และได้ออกปากขอยืมเครื่องมือจากชาวบ้านในละแวกนั้นเพื่อนำมาซ่อมแซมเกวียน แต่ได้รับการปฏิเสธ ท้าวอุทองจึงทรงพิโรธ ทำให้ในคืนวันนั้นพระองค์ได้ทรงแอบฝังทรัพย์สมบัติส่วนที่ไม่สามารถนำไปได้เพราะเกวียนชำรุดไว้ในบริเวณวัด และสาปแช่งไม่ให้ใครสามารถนำทรัพย์สมบัติที่ฝังไปได้ ในปัจจุบันวัดมิ่งหารามได้กลายเป็นวัดร้าง เหลือเพียงผนังพระอุโบสถ 4 ด้าน เนื่องด้วยมีการสันนิษฐานกันว่าเพราะลำน้ำเปลี่ยนทางเดิน บ้างก็ว่าเพราะกรุงแตก ทั้งนี้ในปัจจุบันวัดมิ่งหารามตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปประมาณ 2 กิโลเมตร

ตำนานที่สอง เป็นตำนานที่เกี่ยวข้องวัดเทียนถวายที่ได้มีการเล่าต่อ ๆ กันมาของคนในชุมชน จนกลายเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลัก โดยตำนานเล่าว่า พระเจ้าอุทองได้อพยพผู้คนหนีโรคห่ามาพร้อมด้วยไพร่พล มีสัมภาระบรรทุกเกวียนมาประมาณ 80 เล่ม และได้หยุดพักไพร่พลอยู่ที่หนองแห่งหนึ่ง (ปัจจุบันเรียกชื่อว่า หนองปลาสิบ) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดเทียนถวาย ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี ตอนกลางคืนได้จุดไฟสว่างไสวทั้งคันท่านเป็นแรมเดือน เมื่อโรคห่าสงบแล้ว ก่อนที่พระองค์จะเสด็จกลับ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดในบริเวณที่เคยประทับขึ้นหนึ่งวัด สมัยนั้นชาวบ้านเรียกว่า “วัดเกวียนไสว” ต่อมาแผลงมาเป็นวัดเทียนถวาย¹⁵

นอกจากนี้ พระครูปทุมรัตน์พิทักษ์ (สุวรรณ ฐานิสฺสโร)¹⁶ เจ้าอาวาสวัดเทียนถวายรูปที่ 5 ยังได้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ชื่อวัดเกวียนไสว คำว่า “เกวียน” เพี้ยนมาเป็น “เทียน” ทำให้สัมพันธ์กับตำนานที่ไพร่พลของพระเจ้าอุทองได้จุดเทียนสว่างไสวเมื่อพักอยู่ที่นี่ ส่วนคำว่า “ไสว” กลายเป็น “ถวาย” สัมพันธ์กับการที่ไพร่พลจุดเทียนถวายพระเจ้าอุทองกลายเป็นชื่อที่เรียกกันในปัจจุบันคือ “วัดเทียนถวาย”

¹⁵ สุชิน ประสงค์, สัมภาษณ์โดย สุปาณี พัดทอง, ม.ป.ท., 27 มีนาคม 2564.

¹⁶ พระครูปทุมรัตน์พิทักษ์, สัมภาษณ์โดย สุปาณี พัดทอง, ม.ป.ท., 18 ตุลาคม 2564.

นอกจากนี้ในสมัยอยุธยา ตำบลบ้านใหม่ยังได้รับการระบุว่าเป็นพื้นที่ที่มีการอพยพของชาวมอญเข้ามาตั้งบ้านเรือนในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชา โดยชาวมอญได้ตามเสด็จพระนเรศวร ครั้นพระองค์ทรงหนีราชภัยจากพม่า มีพวกมอญเข้ามาอยู่ในกองทัพด้วยเป็นจำนวนมาก ชาวมอญที่มีชื่อเสียง ได้แก่ พระยาเกียรติ พระยาราม และพระมหาเถรคันฉ่อง ต่อมาภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนที่บริเวณบ้านใหม่ มะขามหย่อง บางลี บางขาม ปากน้ำประสบ บ้านนางเพลิง บ้านไร่ ป่าฝ้าย บ้านขมิ้น และบ้านหัวแหลม

ยุคที่ 2 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา วัดเทียนถวายตั้งขึ้น และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 1885 โดยมีเขตวิสุงคามสีมากว้าง 19.80 เมตร ยาว 29 เมตร ซึ่งเป็นวิสุงคามสีมาของโบสถ์เก่า อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลประวัติวัดเทียนถวายที่พระมหาศกดิ์ สมสฤติโก¹⁷ เรียบเรียงขึ้นจากฐานข้อมูลวัดของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และจากประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี พบว่า วัดเทียนถวายได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2540 โดยได้ประกาศไว้ในราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 114 ตอนที่ พิเศษ 46 มีวิสุงคามสีมากว้าง 24.84 เมตร ยาว 41 เมตร ซึ่งเป็นวิสุงคามสีมาของโบสถ์ใหม่ในปัจจุบัน

นอกจากนี้วัดเทียนถวายอีกชื่อหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดเหล้าจืด” หมายถึงคนเมาสุรา เมื่อมาถึงวัดนี้ก็จะหายเมาเสมือนกับว่าเหล้าจืด เพราะความเกรงกลัวเจ้าอาวาสในสมัยนั้น ซึ่งได้แก่ พระธรรมมานุสारी (สว่าง ฐมฺมโชโต) (พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2475)

ในยุคนี้มีเรื่องเล่าที่สำคัญ ซึ่งเป็นที่จดจำของคนในชุมชน คือ เรื่องรัชกาลที่ 5 เสด็จด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยเสด็จทางชลมารคพร้อมด้วยข้าราชการบริพารเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) มาที่วัดเทียนถวาย แล้วพระราชทานทรัพย์ 20 บาท พร้อมกับโปรดฯ ให้ฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับพระธรรมมานุสारी เจ้าอาวาสในขณะนั้นด้วย

นอกจากนี้วัดเทียนถวายยังเป็นทางผ่านในการเดินทางของกวีหลายท่าน ปรากฏในนิราศหลายเรื่อง อาทิ นิราศหลายเรื่องของพระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือสุนทรภู่ อาทิ นิราศพระบาท นิราศวัดเจ้าฟ้า

วัดเทียนถวายมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชนในตำบลบ้านใหม่ ซึ่งเป็นชุมชนชาวมอญที่อยู่กันมาแต่เดิม และได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ภายหลังจากได้เปิดใช้คลองรังสิตฯ ในคลองนิราศหลวงนา กวีเรียกชาวมอญที่บ้านใหม่นี้ว่า “มอญเก่า” ชุมชนนี้มีตลาดค้าขายอาหาร กวีกกล่าวถึงเนื้อ กวาง ทราบว่ากระดังงิน ที่นี่ยังมีลอดช่องขาย และมีเรือพ่อค้าแม่ค้าล่องมาค้าขาย โดยชาวบ้านจะตั้งถิ่นฐานเรียงรายไปตามสองฟากฝั่งคลองรังสิต จนถึงคลองเปรมประชากร โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตร ทำสวนผัก ปลูก

¹⁷ พระมหาสมศักดิ์ ยติสฺสโก, ประวัติวัดเทียนถวาย ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมา ผังลูกนิมิต ยกช่อฟ้าอุโบสถ.

พริก มะเขือ ผักกาด คื่นห่าน ผักบุ้ง มีทำนาตรงบริเวณวัดเทียนถวายบ้างเล็กน้อย ส่วนตรงกันข้ามกับวัดเป็นที่นาเป็นส่วนใหญ่ ได้มีการระบุว่าคนบ้านใหม่มีทั้งคนไทย คนมอญ คนจีน ปะปนกัน โดยคนจีนที่อยู่ริมคลองรังสิตฝั่งเหนือมีอาชีพทำสวนผัก ทำให้วัดเทียนถวายเป็นศูนย์กลางในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

4.3 บทบาทหน้าที่ของวัดเทียนถวาย

ด้วยวัดเทียนถวายเป็นวัดที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ในอดีต ทำให้วัดเทียนถวายมีปูชนียบุคคล ปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน และสถานที่สำคัญอื่น ๆ จำนวนมากที่สามารถใช้ในการศึกษาหาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวัด และชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้ โดยปูชนียบุคคล ได้แก่ อดีตเจ้าอาวาส เจ้าอาวาส และพระเกจิอาจารย์วัดเทียนถวาย ปูชนียวัตถุ ได้แก่ พระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถหลังเก่า และในพระอุโบสถหลังใหม่ รวมทั้งในวิหารพระพุทธรูปเจ้าลั่นทอง รูปบูชาหลวงปู่ทวด (เหยียบน้ำทะเลจืด) องค์ใหญ่ วัดถุ่มงคลทั้งพระเครื่อง และเครื่องรางของขลัง ปูชนียสถาน ได้แก่ พระอุโบสถหลังเก่า พระอุโบสถหลังใหม่ พระพุทธเจดีย์มณฑป วิหารโบราณ และวิหารพระพุทธรูปเจ้าลั่นทอง สถานที่สำคัญอื่น ๆ อาทิ ศาลาการเปรียญ หอสมุดมณฑล หอปริยัติธรรม หอระฆัง กุฏิสงฆ์ ห้องสมุด สวนสมุนไพร สระบัว พื้นที่ชุ่มน้ำ ดินยาง และต้นตะเคียน ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของทุ่งหลวง

วัดเทียนถวายจึงเป็นทั้ง 1) พื้นที่ทางการศึกษา โดยวัดเทียนถวายได้มีบทบาทสำคัญในการให้การศึกษาด้านทางธรรม และทางโลก อันเป็นที่มาของการตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรม และโรงเรียนวัดเทียนถวาย 2) พื้นที่ทางศาสนาของคนในชุมชน โดยวัดเทียนถวายเป็นศาสนสถานในพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางด้านพุทธศาสนาเป็นปกติทุกวัน และวันสำคัญทางพุทธศาสนาต่าง ๆ อาทิ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา ฯลฯ 3) เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม โดยวัดเทียนถวายเป็นสถานที่ในการจัดกิจกรรมในงานประเพณีต่าง ๆ อันสัมพันธ์กับการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชน และการดำรงอยู่ของวัดในฐานะเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนในชุมชน อาทิ ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีลอยกระทง ประเพณีลำพาสาวสาร ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ประเพณีทำบุญให้อติตบูรพาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณต่อวัดเทียนถวาย ประเพณีเทศน์มหาชาติ ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง และตักบาตรน้ำตาลทราย ประเพณีปีใหม่ และประเพณีสงกรานต์ 4) เป็นพื้นที่ทางสังคมของคนในชุมชน โดยวัดเทียนถวายมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นที่พึ่งสำคัญของประชาชนในชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย จัดงานบวชจัดงานศพ จัดงานประเพณีสำคัญของชุมชน วัดยังเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ เป็นองค์กรร่วมของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นแหล่งอนุรักษ์พืช และสัตว์ วัดเทียนถวายจึงเป็นที่ยึดเหนี่ยว และที่

พึงพิงทางใจ และการใช้ชีวิตให้แก่พุทธศาสนิกชนในชุมชนบ้านใหม่ จังหวัดปทุมธานี และบุคคลทั่วไป ทั้งในยามปกติ และยามวิกฤติ

5. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี

จากการรอบแนวคิดการวิจัย ผู้วิจัยได้จำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่สะท้อนการปรับตัวของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และ 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่สะท้อนการควบคุม และการต่อสู้ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งผลการศึกษพบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏในวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงทั้งสองประเภท ดังนี้

5.1 ภูมิทัศน์รูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่สะท้อนการปรับตัวของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนการปรับตัวของคนในชุมชนวัดเทียนถวาย และชุมชนในตำบลบ้านใหม่ ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับวัฒนธรรมของมนุษย์มีหลายลักษณะโดยเฉพาะภูมิทัศน์วัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐาน ที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของคนในบริเวณนี้กับการเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา กล่าวคือ

5.1.1 “สามย่าน สามคลอง” ภูมิทัศน์การตั้งถิ่นฐานบริเวณวัดเทียนถวาย แม้จะไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าชุมชนโดยรอบวัดเทียนถวายเกิดขึ้นเมื่อใด แต่จากเรื่องเล่าการตั้งถิ่นฐานของชุมชนน่าจะมามีมาก่อนการเกิดขึ้นของวัดเทียนถวายซึ่งเป็นที่รับรู้กันว่า วัดเทียนถวายนั้นสร้างขึ้นก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา “ตอนนั้นก็คิดว่าถ้าสร้างวัดแล้วก็ต้องมีชุมชน อย่างพระเจ้าอยู่ทอสร้างต้องมีชุมชนอยู่บ้าง”¹⁸ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันพบภูมิทัศน์การตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวอยู่ใน 3 บริเวณหลัก ๆ ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์การตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลองรังสิต ซึ่งเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานนับตั้งแต่มีการเปิดใช้คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ที่ทำให้เกิดการอพยพของผู้คนจากหลากหลายพื้นที่หลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ทุ่งหลวง หรือทุ่งรังสิตในปัจจุบัน ประกอบกับการสัญจรทางน้ำได้ทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมคลองเป็นหลัก เนื่องจากมีความสะดวกในการเข้าถึง “แต่ก่อนก็หนาแน่น ตรงนี้ก็ชุมชนเหมือนกัน”¹⁹ แต่ด้วยพื้นที่ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นที่ดินของเอกชน ความไม่มั่นคงในการตั้งบ้านเรือน การเกิดเพลิงไหม้

¹⁸ นายเทศมนตรี, สัมภาษณ์โดย ทรงชัย ทองปาน และ สุภาณี พัดทอง, ม.ป.ท., 9 ธันวาคม 2564.

¹⁹ สุชิน ประสงค์, สัมภาษณ์โดย ทรงชัย ทองปาน, ม.ป.ท., 24 มกราคม, 2564.

ทำให้บริเวณปากคลองรังสิตมีความหนาแน่นในการตั้งถิ่นฐานน้อยกว่าปากคลองอื่น ๆ 2) ภูมิทัศน์การตั้งถิ่นฐานบริเวณริมคลองบางสาน คลองบางสานเป็นคลองขนาดเล็กที่ตั้งฉากไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่มาของคลองไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนแต่เป็นคลองที่อยู่คู่กับชุมชนมาตั้งแต่ในอดีตด้วยพื้นที่ดังกล่าวเคยเป็นนามาก่อน คลองบางสานจึงเป็นคลองที่มีบทบาทในการนำน้ำเข้าสู่นาข้าว อีกทั้งยังเป็นเส้นทางสัญจรของผู้คนในการเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรมซึ่งอยู่ตอนในของพื้นที่ ทำให้ต่อมาได้เกิดการตั้งถิ่นฐานริมสองฝั่งคลองเป็นแนวยาวไปตามลำคลอง ปัจจุบันการพัฒนาเส้นทางถนนทำให้การตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ขยายตัวไปตามแนวนอน โดยเฉพาะบริเวณฝั่งทิศตะวันตก และฝั่งด้านเหนือของคลอง ในขณะที่การตั้งถิ่นฐานทางด้านทิศใต้ของคลองบางสานยังคงไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เข้าถึงได้ยาก และ 3) ภูมิทัศน์การตั้งถิ่นฐานบริเวณปากคลองบ้านใหม่ เป็นคลองที่แบ่งพื้นที่จังหวัดปทุมธานี และนนทบุรีออกจากกัน เป็นคลองธรรมชาติที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับคลองเปรมประชากร เป็นอีกย่านหนึ่งที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างหนาแน่นโดยเฉพาะฝั่งตอนเหนือของคลอง และเป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานมากที่สุด รูปแบบการตั้งถิ่นฐานจะมีลักษณะกระจุกตัวอยู่บริเวณปากคลองในลักษณะการรวมกลุ่ม อย่างไรก็ตาม การตัดถนน การเข้ามาของโรงงาน โดยเฉพาะโรงเบียร์ของบริษัทซานมิเกลเบียร์ ทำให้ในระยะหลังชุมชนมีการขยายตัวไปตามโครงข่ายถนนซอย ส่งผลให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นแบบใหม่เกิดขึ้นตลอดเวลา

5.1.2 “เรือนยกพื้น ใต้ถุนสูง” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมบ้านเรือนในพื้นที่วัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดบริเวณวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของผู้คนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง ได้แก่

1) เรือนยกพื้น ใต้ถุนสูง ด้วยพื้นที่บริเวณวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่อยู่ริมแม่น้ำ และคลอง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวได้รับอิทธิพลอย่างมากจากการขึ้นลงของระดับน้ำ ทั้งการขึ้นลงตามธรรมชาติ และการขึ้นลงจากการควบคุมของเขื่อนในพื้นที่ตอนบนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำป่าสัก สภาพน้ำไหลหลากที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี ทำให้บ้านเรือนในบริเวณนี้ยังคงมีลักษณะภูมิทัศน์เป็นเรือนยกพื้นสูงให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมาก โดยสามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) เรือนยกพื้น ใต้ถุนสูงที่ตั้งอยู่ในน้ำ ซึ่งมักปรากฏให้เห็นอยู่ริมฝั่งตอนเหนือของปากคลองรังสิต โดยมีทั้งเรือนที่มีลักษณะเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว และเรือนไม้สองชั้น 2) เรือนยกพื้น ใต้ถุนสูงที่ตั้งอยู่ในพื้นที่กึ่งบกกึ่งน้ำ เป็นเรือนที่อยู่บริเวณปากคลองรังสิตฝั่งใต้ ที่ในอดีตเคยอยู่ในน้ำ แต่หลังจากที่ได้มีการสร้างคันป้องกันน้ำท่วมทำให้บ้านเรือนเหล่านั้นเปลี่ยนมาอยู่หลังคันกันน้ำ และ 3) เรือนยกพื้น ใต้ถุนสูงที่ตั้งอยู่บนบก ซึ่งพบได้ใน 2 พื้นที่หลัก ๆ คือ พื้นที่วัดเทียนถวาย อาทิ โบสถ์ ศาลาการเปรียญ กุฏิพระอาจารย์

พระปริยัติธรรม และพื้นที่ในชุมชนตำบลบ้านใหม่ โดยเฉพาะในย่านคลองบางสาน ทั้งแบบยกพื้น ใต้ถุนสูงชันเดียว และแบบยกพื้นที่ใต้ถุนสูงที่ปรับมาเป็นเรือนสองชั้นเพื่อใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ใต้ถุนบ้าน

2) “หันหน้าเข้าหาคลอง” ด้วยแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางสัญจรในอดีต อีกทั้งยังเป็น แหล่งน้ำสำหรับการอุปโภค ส่งผลให้บ้านเรือนของคนในชุมชนต่างหันหน้าบ้านของตนเองเข้าหา แม่น้ำลำคลอง ทั้งบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมคลองรังสิต บ้านเรือนริมคลองสาน และคลองบ้านใหม่ แม้แต่วัดเทียนถวายเอง ทั้งพระอุโบสถหลังเก่า และหลังใหม่ อาคารต่าง ๆ ล้วนหันด้านหน้า ไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น แม้ทิศดังกล่าวจะเป็นทิศตะวันตกซึ่งเป็นทิศที่เชื่อกันว่าไม่เป็น มงคล แต่การหันหน้าโบสถ์ไปยังแม่น้ำสะท้อนให้เห็นความสำคัญของความเชื่อดั้งเดิมใน การสร้างโบสถ์ที่สัมพันธ์ไปกับทิศของพระพุทธรเจ้า กล่าวคือ ในขณะที่ทรงตรัสรู้ ทรงนั่งอยู่ใต้ ต้นโพธิ์ และหันพระพักตร์ออกไปทางแม่น้ำ อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของถนนคอนกรีต และ น้ำประปา โดยเฉพาะการก่อสร้างคันป้องกันน้ำท่วม ได้ทำให้การตั้งบ้านเรือนบริเวณชุมชน ริมคลองรังสิตในปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นหันหน้าบ้านเข้าหาถนนมากขึ้น

3) “ศาลาทำน้ำ” ศาลาทำน้ำ เป็นอีกหนึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดเทียนถวาย และ ชุมชนโดยรอบ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาของวัดเทียนถวาย โดยศาลาทำน้ำที่ยังปรากฏให้เห็นมีทั้ง 1) ศาลาทำน้ำของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำที่ยังคง รูปแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะริมคลองรังสิตฝั่งทิศเหนือที่ยังคงรอดพ้นจากการก่อสร้างคันกันน้ำ แม้บ้านหลายหลังจะเริ่มถูกทิ้งร้าง 2) ศาลาทำน้ำของบ้านเรือนริมปากคลองรังสิตฝั่งใต้ ที่ตั้งอยู่ ภายในคันกันน้ำ ที่เคยมีความพยายามจะสร้างยื่นออกมาจากตัวคันกันน้ำ ทดแทนทำน้ำ แบบเดิมที่เคยมีอยู่ก่อนการสร้างคันกันน้ำ 3) ศาลาทำน้ำของบ้านเรือนในคลองบางสานที่แม้ ในปัจจุบัน คลองซึ่งครั้งหนึ่งเป็นทางสัญจรของคนในคลอง แต่บัดนี้ได้กลายเป็นทางระบายน้ำ ของชุมชน แต่ยังคงเห็นถึงเค้าลางของเรือนที่มีศาลาทำน้ำ และ 4) ศาลาทำน้ำของวัดเทียนถวาย ทั้งศาลาหลังเก่าที่ทำจากไม้ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ และศาลาหลังใหม่ที่สะท้อนยุคสมัยของ สิ่งก่อสร้างที่เปลี่ยนจากไม้มาเป็นปูน

4) “ทางเดินคอนกรีตยกพื้นสูง” ภูมิทัศน์วัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึง การปรับตัวของมนุษย์ผ่านรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ ได้แก่ ทางเดินคอนกรีตยกพื้น ด้วยพื้นที่เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ในอดีตการเข้าถึงบ้านแต่ละหลังสามารถทำได้ด้วยการใช้เรือ แต่เมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก การเข้าถึงชุมชนจึงได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นรถ ยกเว้นพื้นที่ฝั่งทิศใต้ของคลองบางสานที่ยังคงเป็นทางเดินคอนกรีตยกพื้นสูงเรียบไปตามฝั่งคลอง ทางเดินคอนกรีตดังกล่าวจึงเป็นอีกภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของคนใน ชุมชนให้เข้ากับสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง

5.1.3 “นาข้าว ร่องสวน สวนริมคลอง การปลูกพืชในวงบ่อคอนกรีต และผักลอยน้ำ” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมการปรับตัวในการทำเกษตรบนที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ด้วยสภาพพื้นที่บริเวณวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียง เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง มีแหล่งน้ำ มีดินตะกอนที่เกิดจากการพัดพาของน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตกตะกอนทับถมจนเป็นชั้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้บริเวณนี้เหมาะแก่การทำนา ทำสวน และการปลูกพืชกึ่งบกกึ่งน้ำ กล่าวคือ

1) “นาข้าว” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในความทรงจำ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในอดีตที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับลักษณะการประกอบอาชีพของผู้คนในบริเวณนี้ ได้แก่ “นาข้าว” จากหลักฐานนิราศหลายเรื่องได้บันทึกไว้ว่า บริเวณวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของทุ่งหลวงซึ่งเป็นพื้นที่ปารกทึบ มีหนองน้ำ และสัตว์ป่าจำนวนมาก จนภายหลังมีการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ และคลองอื่น ๆ จนในสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่ป่าอันอุดมสมบูรณ์ของทุ่งหลวงจึงค่อย ๆ กลายเป็นนาข้าว ด้วยเหตุนี้จึงมีการบอกเล่ากันว่า เดิมพื้นที่ทางทิศตะวันออกของวัดเทียนถวายเคยเป็นที่ลุ่ม เป็นพื้นที่ทำนาที่เรียกว่า “หนองปลาสิบ” ซึ่งชื่อหนองปลาสิบมาจาก “ปลาช่อนหนึ่งตัวเนี่ย แคว้นน้ำได้สิบนิ้ว (ความกว้างของตัวปลา) ก็เลยเรียกหนองปลาสิบ”²⁰

ทั้งนี้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มากับนาข้าวได้แก่ “ตงตาล” ซึ่งในอดีต พื้นที่วัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ได้ปรากฏหลักฐานบรรยายไว้ในนิราศพระบาทของสุนทรภู่ว่ามีต้นตาลโตนดจำนวนมาก “ทุ่งละลิวทิวเมฆเป็นหมอกมน สะพรั่งต้นตาลโตนดอนากครัน” อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันบริเวณวัดเทียนถวาย และบริเวณใกล้เคียง แทบไม่หลงเหลือต้นตาลโตนดอยู่ ด้วยเพราะภายหลังจากที่มีการขุดคลองรังสิต ได้ทำให้เกิดน้ำวน มีพื้นดินออกเพิ่มขึ้น และได้เกิดน้ำท่วมเป็นประจำ อีกทั้งยังได้มีการสร้างคันป้องกันน้ำท่วม จึงทำให้ต้นตาลตาย นอกจากนี้ ยังมีการตัดต้นตาลเพื่อสร้างโรงงาน และทำหมูป่านจัดสรร

2) “สวน” : ร่องรอยของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในการปรับพื้นที่เพื่อปลูกพืชผัก และไม้ผล ทั้งนี้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมสวนยังคงปรากฏให้เห็นร่องรอยอยู่บ้าง โดยเฉพาะพื้นที่ทางฝั่งทิศใต้ของคลองบางสาน ด้วยเป็นพื้นที่ที่ถนนยังเข้าไม่ถึง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะลักษณะพื้นที่ที่ยกเป็นร่องสวน เนื้อที่บนร่องมีขนาดค่อนข้างกว้าง คล้ายสวนผัก ตั้งฉากไปกับคลองบางสาน หันหัวร่องเข้าหาคลองเพื่อสะดวกในการนำน้ำเข้าสวน มีพืชพรรณที่หลากหลาย ทั้งพืชล้มลุก อาทิ กัลย มะละกอ ตะไคร้ พืชยืนต้น ผักเสี้ยน ใบเตย ไม้ยืนต้น อาทิ ชมพู่มะเหมี่ยว มะกอกน้ำ มะม่วง มะดัน หมากร มะขาม มะพร้าว มะยม ฯลฯ

²⁰ สุชิน ประสงค์, สัมภาษณ์โดย ทรงชัย ทองปาน, ม.ป.ท., 19 ธันวาคม 2564.

ร่องสวนจึงเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่กำลังสูญหายไป และควรค่าแก่การอนุรักษ์ รักษาไว้

3) การปลูกพืชในวงคอนกรีต หรือล้อยางรถยนต์ : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมการปรับตัว
สำหรับการปลูกพืชในพื้นที่น้ำท่วมถึง บริเวณพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับปากคลองรังสิตที่แม้จะอยู่หลังคันป้องกันน้ำท่วม คนในชุมชนยังคงปรับตัวจากน้ำท่วมด้วยการปลูกพืชลงในวงคอนกรีตที่ยกสูงขึ้นจากพื้นดิน เพื่อให้พืชสามารถอยู่ได้หากมีน้ำท่วม โดยเฉพาะพืชที่ไม่สามารถอยู่ในน้ำได้นาน นอกจากนี้บริเวณวัดเทียนถวายยังทำสวนสมุนไพร โดยปลูกพืชสมุนไพรต่าง ๆ โดยปลูกลงในวงคอนกรีต และล้อยางรถยนต์ยกพื้นสูง ที่แม้ผู้ปลูกจะไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันความเสียหายจากน้ำท่วม แต่การปลูกในภาชนะดังกล่าว เมื่อถึงคราวที่เกิดน้ำท่วมต้นไม้ในสวนสมุนไพรก็จะยังคงสามารถอยู่ได้ ไม่เกิดความเสียหายจากน้ำ

4) “ผักบุ้ง ผักลอยน้ำ” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมการปลูกพืชในน้ำ นอกจากการปลูกพืชบนบกแล้ว บริเวณด้านหน้าวัดเทียนถวายพื้นที่ฝั่งใต้ปากคลองรังสิต ยังได้มีการปลูกพืชลอยน้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะผักบุ้ง เนื่องจากบริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่ตะกอนทับถมกันจนเป็นดินเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้คนในชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณปากคลองรังสิต จับจองพื้นที่ดังกล่าวเพื่อปลูกผักบุ้งไว้จำหน่าย โดยแปลงผักบุ้งจะมีลักษณะเป็นแพยึดด้วยไม้ไผ่ไม่ให้ลอยไปตามกระแสน้ำ เวลาเก็บผลผลิต ผู้ปลูกจะใช้เรือเป็นพาหนะในการเก็บ ซึ่งดูเหมือนเรือดังกล่าว จะเหลืออยู่เพียงลำเดียวที่ยังคงใช้ประโยชน์อยู่ในปัจจุบัน

5.1.4 “เรือขนทราย และท่าทราย” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมการขนส่ง และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนริมน้ำ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมอีกประเภทหนึ่งที่พบบริเวณวัดเทียนถวายและพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะบริเวณปากคลองรังสิต และในคลองรังสิต ได้แก่ แพเรือขนทรายและท่าทราย โดยเรือขนทรายจะจอดทอดสมอเรืออยู่ทั้งบริเวณปากคลองรังสิตตอนใต้ หน้าวัดเทียนถวาย และบริเวณปากคลองรังสิตฝั่งเหนือ ไปจนถึงสะพานปทุมธานีสอง โดยจอดติดกันจนมีลักษณะเป็นแพเพื่อรอที่จะนำทรายขึ้นท่าทราย ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน ทำให้ภาพเรือขนทรายที่ผูกต่อ ๆ กันจนมีลักษณะคล้ายแพ เป็นภาพที่ปรากฏเป็นประจำบริเวณปากคลองรังสิต เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมชั่วคราวที่เกิดขึ้นแล้วหายไปวนเวียนสลับกันไปมา นอกจากนี้บริเวณสองฝั่งคลองยังปรากฏภูมิทัศน์ของท่าทรายที่มีลักษณะทางกายภาพเป็นภูเขาทราย โดยท่าทรายที่พบ อาทิ ท่าทรายคุนกี สาขาปากคลองรังสิต ท่าทราย ภูคสุวรรณ (ปากคลองรังสิต) บริษัท ท่าทราย เอส อาร์ บี (รังสิต) จำกัด ท่าทรายฐานม้าทอง เป็นต้น

5.2 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่สะท้อนการควบคุม และการต่อสู้ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

นอกจากในพื้นที่วัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ จะปรากฏ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์แล้ว ผู้วิจัยยังพบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่สะท้อนการควบคุม และการต่อสู้ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่

5.2.1 “คลอง” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในการควบคุมน้ำ ที่ราบลุ่มเจ้าพระยาดอนล่าง มีสภาพพื้นที่ที่เต็มไปด้วยลำคลองน้อยใหญ่จำนวนมาก เชื่อมโยงติดต่อกันเป็นโครงข่ายมากมายโดยเฉพาะคลองขุด ด้วยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองขึ้นมาเพื่อความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง โดยเฉพาะการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ส่วนในสมัยที่รัตนโกสินทร์เป็นราชธานี คลองขุดที่สำคัญ และเกี่ยวข้องกับวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งเป็นภูมิทัศน์ประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์ใช้ในการควบคุมน้ำ ทั้งเพื่อการบริโภค การเกษตรกรรม และยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง ทั้งขนส่งผู้คน และขนส่งสินค้า โดยบทบาทที่สำคัญของคลองรังสิตก็คือการชลประทานเพื่อการปลูกข้าว และการขนส่งข้าว คลองรังสิตจึงเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์วัดเทียนถวาย เนื่องด้วยบริเวณปากคลองรังสิต ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของวัดเทียนถวาย แม้ด้วยปัญหาที่ดินในอดีตซึ่งเป็นของเอกชนจะทำให้ปากคลองรังสิตมีความเจริญน้อยกว่าปากคลองอื่น ๆ แตกต่างจากพื้นที่ตอนในอย่างรังสิต และธัญบุรี แต่บริเวณปากคลองรังสิตก็ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บ้าง มีการค้าทางน้ำ มีการเดินทางขนส่งทางเรือเข้าออกปากคลองดังกล่าวมาในอดีต ทั้งนี้ในปัจจุบันคลองรังสิตได้เปลี่ยนหน้าที่จากคลองส่งน้ำมาเป็นคลองระบายน้ำในช่วงหน้าฝนของทุกปี จนทำให้เกิดการปรับปรุงประตูน้ำ และมีการติดตั้งเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ ส่วนคลองอื่น ๆ อาทิ คลองบางสาน คลองบ้านใหม่ ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าขุดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่ในอดีตเป็นคลองที่ทำหน้าที่หลักในการนำน้ำเข้าสู่เรือสวนไร่นา และเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่หนาแน่นกระจุกตัวเป็นแนวยาวไปตามสองฝั่งคลอง ทั้งนี้ในปัจจุบัน คลองดังกล่าวได้ทำหน้าที่แตกต่างจากอดีต ได้แก่ การทำหน้าที่ระบายน้ำจากชุมชนลงแม่น้ำเจ้าพระยา

5.2.2 “ประตูระบายน้ำ คันกั้นน้ำ และกระสอบทราย” : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของการควบคุมธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่พบในพื้นที่ใกล้เคียงกับวัดเทียนถวาย ที่สะท้อนให้เห็นถึงการควบคุม และการต่อสู้กับธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำท่วม ได้แก่

1) **ประตูประบายน้ำ** สะท้อนการเข้าไปควบคุมการเข้าออกของน้ำในลำคลอง ประตูประบายน้ำ จึงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนริมน้ำ ทั้งนี้ ประตูประบายน้ำที่พบ ในบริเวณวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงมี 3 ประตู ได้แก่ ประตูประบายน้ำบริเวณคลองรังสิต ประตูประบายน้ำบริเวณบึงบัววัดเทียนถวาย และประตูประบายน้ำคลองบางสาน โดยเฉพาะประตูป ระบายน้ำบริเวณคลองรังสิต หรือประตูประบายน้ำจุฬาลงกรณ์ ที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ชาติ เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จพระราชดำเนินเปิดประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ ซึ่งในปัจจุบันนอกจาก ประตูจุฬาลงกรณ์จะทำหน้าที่ในการควบคุมน้ำในคลองรังสิตเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยง ชีวิตผู้คนในจังหวัดปทุมธานีฝั่งขวา และจังหวัดใกล้เคียง ทั้งทางด้านเกษตร การคมนาคม และการอุปโภคบริโภคแล้ว ยังเป็นแหล่งน้ำเพื่ออุตสาหกรรม รวมทั้งใช้เป็นคลองส่งน้ำ และคลอง ระบายน้ำ เป็นสถานที่เชิงประวัติศาสตร์ของผู้คนบริเวณนี้ ทำให้ในทุกปีหน่วยงานต่าง ๆ ในจังหวัดปทุมธานีจะจัดให้มีงานรำลึกถึงประวัติศาสตร์ของประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ ดังนั้น ประตูจุฬาลงกรณ์จึงเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงแค่การควบคุมน้ำ แต่ยังทำ หน้าที่ในการเป็นสถานที่แห่งความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของผู้คนในจังหวัดปทุมธานีอีกด้วย

2) **คันป้องกันน้ำท่วมคอนกรีต** โดยปกติในฤดูน้ำหลาก วัดเทียนถวาย และชุมชน ใกล้เคียง ซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา มักประสบปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะ เหตุการณ์น้ำท่วมใน พ.ศ. 2554 ได้ทำให้หลายฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญของการป้องกันน้ำท่วม บริเวณปากคลองรังสิต และพื้นที่วัดเทียนถวาย ด้วยเพราะหากพื้นที่ดังกล่าวไม่สามารถกั้นน้ำ ไว้ได้แล้ว น้ำก็จะไหลเข้าท่วมพื้นที่เศรษฐกิจตอนในของจังหวัดปทุมธานี นนทบุรี ต่อเนื่องไปยัง กรุงเทพมหานคร รัฐบาลจึงได้ตัดสินใจสร้างคันป้องกันน้ำท่วมริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ด้าน ทิศใต้ ตั้งแต่ประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ถึงประตูประบายน้ำปากคลองบ้านใหม่ เพื่อป้องกันความเสียหาย จากน้ำท่วมในจังหวัดปทุมธานี นนทบุรี และกรุงเทพฯ

ดังนั้นคันป้องกันน้ำท่วมคอนกรีต จึงนับเป็นอีกหนึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏให้เห็น อย่างเด่นชัดบริเวณวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ที่อยู่ติดกับคลองรังสิต และแม่น้ำเจ้าพระยา โดยคันป้องกันน้ำท่วมคอนกรีตเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึง การต่อสู้ของมนุษย์กับสายน้ำ สะท้อนให้เห็นถึง “การเมืองว่าด้วยเรื่องคันกั้นน้ำ” ที่ทั้งทำให้ ชุมชนรอดพ้นจากน้ำท่วม ขณะเดียวกันก็ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง จากชุมชนริมคลอง มาเป็นชุมชนริมคันกั้นน้ำ

3) **แนวกระสอบทราย : “กำแพงน้ำแบบบ้าน ๆ”** ภูมิทัศน์วัฒนธรรมอีกประเภทหนึ่ง ที่พบในบริเวณวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียง ซึ่งนอกจากจะเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ สะท้อนการต่อสู้กับธรรมชาติของมนุษย์เช่นเดียวกับคันป้องกันน้ำท่วมแล้ว ยังเป็นภูมิทัศน์ วัฒนธรรมที่จะปรากฏให้เห็นเฉพาะในช่วงวิกฤต นอกจากนี้ยังเป็น ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดง

ให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน และสังคม โดยภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังกล่าว ได้แก่ “แนวกระสอบทราย”

แนวกระสอบทรายนับเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นควบคู่มากับวัดเทียนถวาย และชุมชนตั้งแต่ในอดีต ด้วยสภาพพื้นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี วัด ชุมชน เทศบาล และหรือหน่วยงานภายนอก เช่น ทหาร จึงได้จัดทำแนวกระสอบทรายเป็นประจำทุกปี แม้ในช่วงหลังพื้นที่ดังกล่าวจะมีคันป้องกันน้ำท่วมแล้ว แต่ปีที่มีปริมาณน้ำมาก คันป้องกันน้ำก็ไม่สามารถป้องกันน้ำได้ทั้งหมด ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกระสอบทรายจึงปรากฏให้เห็นอีกครั้งหนึ่ง และเมื่อเหตุการณ์น้ำท่วมหายไป ภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังกล่าวก็จะหายไปด้วย แล้วกลับขึ้นมาใหม่ในปีถัดไป ภูมิทัศน์กระสอบทรายจึงเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมชั่วคราวของการต่อสู้กับธรรมชาติของมนุษย์ที่มีให้เห็นในพื้นที่นี้

6. แนวทางในการพัฒนาวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี ให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี

จากบริบทเชิงพื้นที่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และบทบาทหน้าที่ของวัดเทียนถวาย ตลอดจนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียง แนวทางในการพัฒนาวัดเทียนถวายและพื้นที่ใกล้เคียงให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี จึงมีแนวคิดที่ว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่ได้รับการยกย่องว่างดงาม หรือมีคุณค่าเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนที่ทั้งที่เป็นวัตถุของสามัญชนทั่วไป ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์ เน้นการทำงานร่วมกันกับชุมชน เพื่อใช้พิพิธภัณฑ์เป็นเวทีในการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของชุมชน เป็นคลังความรู้ หรือแหล่งเรียนรู้ที่แสดงเรื่องราวชีวิต ภูมิปัญญา มรดกท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

งานวิจัยครั้งนี้ จึงเน้นการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นใน 3 มิติ ตามกรอบแนวคิดการวิจัย ได้แก่ 1) การเข้าถึง ที่พิจารณาว่าพิพิธภัณฑ์ทำให้เกิดการเข้าถึงของผู้คนทุกกลุ่มอย่างไร 2) เสี่ยง ที่เน้นเสียงของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่มีส่วนในการทำให้เกิด และทำให้พิพิธภัณฑ์ดำรงอยู่ และ 3) การเปลี่ยนแปลงเชิงสังคม ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน โดยเน้นบทบาทของพิพิธภัณฑ์ในฐานะนักสื่อสาร และสร้างสรรค์ มากกว่าเป็นสถานที่ของการสะสมของเก่า ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1 รูปแบบการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี ใน 5 รูปแบบ แตกต่างกันไปกล่าวคือ

6.1.1 การจัดแสดงผ่าน “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” และ “สถานที่” ที่ปรากฏอยู่ในวัด และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ด้วยสถานที่แต่ละแห่งในวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ มีประวัติความเป็นมายาวนานที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของการเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นวัด หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงอาจทำการจัดแสดงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรม และสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวัด และที่ปรากฏอยู่ในชุมชนตำบลบ้านใหม่ ทั้งภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อควบคุม และต่อสู้กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ รวมถึงสถานที่สำคัญอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการจัดแสดงอาจจำแนกเป็น 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และหรือสถานที่ที่ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการใช้ความเป็นธรรมชาติของสถานที่นั้น ๆ เป็นวัตถุของการแสดงโดยที่ไม่ต้องปรับแต่ง หรือเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด แต่จะต้องให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม และสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้นแก่ผู้ชม ผ่านสื่อข้อมูลต่าง ๆ ที่เหมาะสมสอดคล้องกับการเข้าถึงของกลุ่มเป้าหมาย อาทิ ทำเป็นส่วนจัดแสดงในแต่ละสถานที่ด้วยกราฟิกบอร์ดสำหรับผู้ใหญ่ การใช้สื่อออนไลน์สำหรับเด็ก และเยาวชน เช่น การใช้ barcode เพื่อสแกนดูข้อมูล การใช้สื่อเสียงแทนข้อความในแต่ละสถานที่ที่สามารถใช้สื่อเสียงได้ หรือใช้สื่อเสียงผ่านระบบออนไลน์ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ผู้จัดควรคำนึงถึงข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณ และการดูแล หรือการให้ข้อมูลเป็นกลุ่ม เพื่อให้ง่ายต่อการให้ข้อมูลการจัดแสดง และการดูแลรักษา และ 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และหรือสถานที่ที่เคยมีแต่ไม่ปรากฏให้เห็นแล้วในปัจจุบัน ผู้จัดอาจจำเป็นต้องมีการจำลองสถานที่ขึ้นมาใหม่ หรือใช้วิธีการวาดภาพ หรือนำเสนอด้วยรูปภาพในอดีต เพื่อให้ผู้ชมได้เห็นภาพในอดีต เมื่อเทียบกับสภาพปัจจุบัน อาทิ ป่าทุ่งหลวง บ้านเรือนริมฝั่งคลองก่อนที่จะมีการสร้างคันป้องกันน้ำท่วมท้องถิ่น เป็นต้น

6.1.2 การจัดแสดงผ่านส่วนจัดแสดงโดยตรง การจัดแสดงอาจทำได้อีกหนึ่งวิธีซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมทำกันทั่วไป ได้แก่ การจัดหาสถานที่เฉพาะเพื่อจัดแสดง ซึ่งเป็นการจัดแสดงที่นิยมเรียกกันว่า “การจัดแสดงในร่ม” โดยวัด ชุมชน และหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอก อาจร่วมมือกันจัดทำข้อมูลการเรียนรู้ภูมิทัศน์วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาของวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงให้อยู่ในลักษณะที่สามารถนำมาจัดแสดงในสถานที่ที่เลือกมา อาทิ การใช้ภาพถ่าย การจำลองสถานที่ การใช้วัตถุอุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร แทนการเดินทางไปยังสถานที่จริง การทำเป็นวิดีโอ ภาพยนตร์

หรือเสียง เพื่อให้คนทุกกลุ่มสามารถเข้าถึงได้ง่ายตามความต้องการ ทั้งนี้จากผลการศึกษาผู้วิจัยพบว่า มีสถานที่ที่วัด หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถนำมาใช้เป็นสถานที่จัดแสดง ได้แก่ อาคาร 8 เหลี่ยม ฐานรูปหล่อหลวงปู่ทวด (เหยียบน้ำทะเลจืด) องค์ใหญ่ที่กำลังก่อสร้าง อาคารโรงเรียนธรรมานุสารีอุทิศวิทยาสถาณ ศาลาการเปรียญ วิหารพระพุทธเจ้าล้นทอง โรงเรียนวัดเทียนถวาย สำนักงานเทศบาลตำบลบ้านใหม่

6.1.3 การจัดแสดงผ่านพิพิธภัณฑ์ออนไลน์ ด้วยในปัจจุบัน เทคโนโลยี คอมพิวเตอร์ ระบบการสื่อสาร และอินเทอร์เน็ตได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ความสะดวกในการใช้เทคโนโลยีการสื่อสารต่าง ๆ และอินเทอร์เน็ตที่มีมากขึ้น มีสื่อมีฟังก์ชันที่สามารถใช้ในการศึกษาค้นคว้ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด 19 ทำให้ประชาชนมีความคุ้นเคยในการใช้เครื่องมือสื่อสารเหล่านี้มากขึ้น พฤติกรรมการเข้าชมของผู้เข้าชมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ออนไลน์ จึงน่าจะเป็นอีกหนึ่งทางเลือกที่ใช้ในการเข้าชมพิพิธภัณฑ์โดยไม่ต้องมาที่สถานที่จริง หรืออาจใช้ร่วมกับการจัดแสดงผ่านภูมิทัศน์ หรือผ่านทางสถานที่ที่มีการจัดแสดงเฉพาะ เพื่อให้ผู้เข้าชมได้ความรู้สึกเสมือนจริง เพื่อลดข้อจำกัดของการจัดแสดงแบบที่หนึ่ง และแบบที่สอง อาทิ การจัดแสดงผ่าน facebook การจัดแสดงผ่านเว็บไซต์ การจัดแสดงผ่านพิพิธภัณฑ์เสมือนจริง

6.1.4 การจัดแสดงผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ สื่อสิ่งพิมพ์ หมายถึง สมุด แผ่นกระดาษ หรือวัตถุใด ๆ ที่พิมพ์ขึ้น ตลอดจนบทเพลง แผนที่ แผนที่ แผนที่ ภาพวาด ภาพระบายสี ที่ต้องการสื่อสารให้ผู้ชมพิพิธภัณฑ์ได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับการจัดแสดง โดยสื่อที่นิยมใช้ได้แก่ โบรชัวร์ขนาดเล็ก (brochure) ที่อาจมีภาพถ่ายเกี่ยวกับการจัดแสดง มีข้อความที่ให้ข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ชมได้รับความรู้เกี่ยวกับการจัดแสดง โดยอาจเป็นข้อความสั้น ๆ กระชับ มีข้อมูลสถานที่ตั้ง และเบอร์ติดต่อ นอกจากนี้สื่อสิ่งพิมพ์ที่นิยมใช้ และเหมาะสมสำหรับกรณีของวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ แผนที่ เพื่อให้ผู้ชมสามารถใช้แผนที่ในการเดินทาง ไปชมภูมิทัศน์วัฒนธรรมในจุดต่าง ๆ ทั้งนี้ วัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถใช้สื่อสิ่งพิมพ์เป็นเครื่องมือในการจัดแสดงได้ทันที เนื่องจากเสียค่าใช้จ่ายน้อย หรือเมื่อมีสถานที่จัดแสดงที่แน่นอนแล้ว อาจใช้สื่อสิ่งพิมพ์ร่วมกับการจัดแสดงอื่น ๆ

6.1.5 การจัดแสดงผ่านกิจกรรม การจัดแสดงผ่านกิจกรรมต่าง ๆ จะทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นพิพิธภัณฑ์มีชีวิต มีความน่าสนใจ สามารถจำลองเหตุการณ์ในอดีตได้ ทั้งนี้ วัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถใช้กิจกรรมในการจัดแสดงใน 3 รูปแบบ คือ 1) การใช้กิจกรรมเชิงวัฒนธรรม ประเพณีที่มีอยู่แล้วให้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดแสดงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของ

วัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ กิจกรรมในวันธรรมสวนะ หรือวันพระ การประกอบกิจกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนาต่าง ๆ อาทิ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา ฯลฯ ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีลอยกระทง ประเพณีลำพาสาวสาร ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ประเพณีทำบุญให้อดดีบุตรพาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณต่อวัดเทียนถวาย ประเพณีเทศน์มหาชาติ ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง และตักบาตรน้ำตาลทราย ประเพณีปีใหม่มะ และประเพณีสงกรานต์ 2) การสร้างสรรค์กิจกรรมขึ้นมาใหม่ อาทิ การจำลองเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอดีตผ่านกิจกรรมต่าง ๆ โดยวัด หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาจสร้างสรรค์กิจกรรมบางกิจกรรมในอดีตขึ้นมาผ่านการจัดแสดงในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น การจัดให้มีการแสดงประวัติศาสตร์ แสง สี เสียง ประวัติศาสตร์วัดเทียนถวายตามที่ปรากฏเป็นตำนาน การจำลองเหตุการณ์ในช่วงที่มีการขุดคลอง หรือมีการใช้คลองรังสิต การจำลองเหตุการณ์ช่วงที่รัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินที่วัดหรือพระราชดำเนินผ่านทางคลองรังสิตฯ กิจกรรมที่เกี่ยวกับสุนทรภู่ เมื่อครั้งเดินทางผ่านวัดเทียนถวาย การจำลองเหตุการณ์การค้าทางน้ำบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา หรือคลองรังสิต เป็นต้น การจัดกิจกรรมที่ทันสมัย สอดคล้องกับความต้องการของสังคม โดยเฉพาะกิจกรรมการท่องเที่ยว อาทิ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงนันทนาการ หรือเชิงนิเวศน์ เช่น การขี่จักรยาน การถ่ายรูป การดูนก การจัดให้มีตลาดน้ำ การประกวดวาดรูป ถ่ายรูป เป็นต้น

6.2 เนื้อหาในการจัดแสดง ในการจัดแสดง สิ่งสำคัญถัดมา ได้แก่ เนื้อหาในการนำเสนอ ด้วยการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เน้นไปที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนความเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับบริบทเชิงพื้นที่ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะต่อแนวทางในการพัฒนาวัดเทียนถวาย และพื้นที่ใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี ให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบใดก็ตาม ควรมีเนื้อหาในการจัดแสดง 5 ส่วนหลัก ๆ ได้แก่

6.2.1 เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเนื้อหาควรมุ่งเน้นไปที่บริบทของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งตอนบน และตอนล่าง ซึ่งเป็นพื้นที่มีลักษณะโดดเด่น ด้วยเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง พื้นที่ที่เต็มไปด้วยคูคลอง ทุ่งหลวง ป่าในอดีต และการตั้งถิ่นฐาน เพื่อให้ความรู้เบื้องต้นแก่ผู้ชม โดยควรมีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนที่ 2 ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ส่วนที่ 3 คูคลอง ส่วนที่ 4 ป่าทุ่งหลวง และส่วนที่ 5 การตั้งถิ่นฐาน

6.2.2 เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดปทุมธานี เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการนำเสนอเฉพาะในส่วนของจังหวัดปทุมธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง

และเป็นลักษณะที่โดดเด่นของจังหวัดปทุมธานีที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งในส่วนของการที่ตั้ง ขอบเขตการปกครอง แม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลผ่านจังหวัดปทุมธานี คูคลอง และวิถีชีวิตของชุมชนริมแม่น้ำ ทรัพยากรดิน การชลประทาน การใช้ที่ดินที่มีความโดดเด่นทั้งการเป็นเมืองเกษตร อุตสาหกรรม และการค้า การตั้งถิ่นฐานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนสภาพประชากร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยควรมีเนื้อหาใน 7 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ที่ตั้ง และขอบเขตการปกครอง ส่วนที่ 2 แม่น้ำเจ้าพระยา คูคลอง และวิถีชีวิตของชุมชนริมแม่น้ำ ส่วนที่ 3 ทรัพยากรดิน ส่วนที่ 4 การชลประทาน ส่วนที่ 5 การใช้ที่ดิน : เมืองเกษตร อุตสาหกรรม และการค้า ส่วนที่ 6 การตั้งถิ่นฐานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และส่วนที่ 7 สภาพประชากร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

6.2.3 เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่

เป็นการนำเสนอวัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ โดยเป็นการนำเสนอบริบทของวัดที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีความสัมพันธ์กับชุมชน ในฐานะที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน และมีปูชนียสถาน ปูชนียบุคคล ปูชนียวัตถุ ตลอดจนการเป็นพื้นที่ทางศาสนา วัฒนธรรม และสังคมที่สำคัญ โดยวัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาจจัดแสดงเนื้อหาใน 11 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ที่ตั้ง อาณาเขต และเนื้อที่ของวัดเทียนถวาย ส่วนที่ 2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวัดเทียนถวาย ส่วนที่ 3 ปูชนียสถานที่สำคัญในวัดเทียนถวาย ส่วนที่ 4 บุคคลสำคัญกับประวัติศาสตร์วัดเทียนถวาย ส่วนที่ 5 ปูชนียวัตถุที่สำคัญในวัดเทียนถวาย ส่วนที่ 6 วัดเทียนถวายกับการศึกษา ส่วนที่ 7 วัดเทียนถวายกับเหตุการณ์สำคัญ ส่วนที่ 8 วัดเทียนถวายกับร่องรอยของทุ่งหลวง ส่วนที่ 9 วัดเทียนถวายกับชุมชนในตำบลบ้านใหม่ ส่วนที่ 10 วัดเทียนถวายกับพื้นที่ทางศาสนา พื้นที่ทางวัฒนธรรม และพื้นที่ทางสังคม และส่วนที่ 11 วัดเทียนถวายกับสวนสมุนไพร

6.2.4 ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา

เนื้อหาในส่วนสุดท้าย ได้แก่ ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งจากผลการศึกษาสามารถนำเสนอภูมิทัศน์ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่สะท้อนการปรับตัวของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และ 3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่สะท้อนการควบคุม และการต่อสู้ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

7. สรุปผล และอภิปรายผล

วัดเทียนถวาย ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี นับเป็นวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดปทุมธานี เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งกำเนิดของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่สำคัญแห่งหนึ่งแล้ว ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัด และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ยังสะท้อนให้เห็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของผู้คนที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่พยายามปรับตัวให้กับวิถีชีวิตริมน้ำ ทั้งการอยู่ร่วมกัน การปรับตัว และการต่อสู้ท่ามกลางสภาวะแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลง วัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียง จึงเป็นสถานที่ที่ควรค่าแก่การเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี

ผลการศึกษาครั้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นนิยามประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญกับเรื่องราวในอดีตของความสัมพันธ์ของผู้คนกับธรรมชาติ และกับผู้ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน โดยที่ผู้คนดังกล่าวมีสำนึกร่วมกัน ผู้คนเหล่านั้นได้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทำให้เกิดการปรับตัว และกลายเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของคนรุ่นต่อมา²¹ เช่นเดียวกับชุมชนในตำบลบ้านใหม่ที่มีความสัมพันธ์อย่างมากกับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และทุ่งหลวง พื้นที่ชุ่มน้ำในอดีต พื้นที่ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด จนกลายมาเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของคนในชุมชนแห่งนี้ วัดเทียนถวายจึงเป็นเสมือนชุมชนริมน้ำอื่น ๆ ที่พัฒนามาจากการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ริมแม่น้ำ จนทำให้วิถีชีวิตสัมพันธ์ไปกับการคมนาคมทางน้ำ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง

นอกจากนี้ผลการศึกษาครั้งนี้ยังได้แสดงให้เห็นถึง 1) นิยามความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่หมายถึง ลักษณะภูมิประเทศที่เปลี่ยนแปลงไปโดยการกระทำของมนุษย์ที่เข้าครอบครองพื้นที่นั้น²² ทั้งที่เป็นรูปธรรมและที่เป็นนามธรรม อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ไม่ได้เกิดจากคนในพื้นที่แต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากผู้กระทำหลายภาคส่วนและหลายระดับ ทั้งผู้กระทำที่เรียกว่ารัฐที่เปลี่ยนแปลง ลักษณะกายภาพของลุ่มน้ำจากการขุดคลอง โดยเฉพาะคลองรังสิต การสร้างคันกันน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากป่ามาเป็นเกษตรกรรม การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คน การพัฒนาเมือง ฯลฯ เหมือนที่ Pitzl²³ ระบุว่า การเกิดขึ้นของภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น บางครั้งเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจบางอย่าง ทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา 2) ผลการศึกษาทำให้พบภูมิทัศน์ที่แสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ และการควบคุมน้ำ ทำให้เกิดข้อค้นพบที่ว่า การเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์

²¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.

²² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ภูมิศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2549), 156.

²³ Gerald R. Pitzl, *Encyclopedia of Human Geography* (USA: Greenwood press, 2004), 44-45.

วัฒนธรรมในพื้นที่ที่เสี่ยงต่อการเกิดภัยธรรมชาติ อาจทำให้เราได้เห็นถึงภูมิทัศน์ที่สะท้อนการต่อสู้ การเข้าไปควบคุมสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยเฉพาะในภาวะที่การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น หรือในภาวะที่เราเรารู้กันว่าเป็น “ภาวะโลกร้อน” (climate change) ดังนั้นภัยธรรมชาติจึงมีส่วนสำคัญ ที่ทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไป ซึ่ง Brabec²⁴ มองว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเอง ก็อาจมีศักยภาพในการทำหน้าที่ลดความเปราะบางจากการเกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลกเช่นเดียวกัน เช่นเดียวกับที่ Aktürk & Shirvani Dastgerdi²⁵ ระบุว่า การปรับปรุงภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะช่วยสร้างความยืดหยุ่นให้แก่มนุษย์ ช่วยสำหรับการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับภาวะการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ 3) ผลการศึกษาครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อเวลาผ่านไป ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติจะถูกเปลี่ยนให้เป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม เหมือนเช่น แม่น้ำเจ้าพระยา ที่ถูกปรับเปลี่ยนทั้งทางตรงผ่านการจัดการน้ำ อาทิ การขุดคลอง การชลประทาน เขื่อน ฯลฯ และทางอ้อมผ่านกิจกรรมของมนุษย์ ภูมิทัศน์ทุ่งหลวงที่เคยเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำมีสัตว์ป่าชุกชุม ได้ถูกเปลี่ยนเป็นภูมิทัศน์ของท้องนาท้องไร่ ที่ได้เปลี่ยนแปลงมาจากกลายมาเป็นภูมิทัศน์ของย่านชานเมืองที่เต็มไปด้วยที่อยู่อาศัย เหมือนดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม²⁶ ระบุว่า การเปลี่ยนแปลงจากการขยายเส้นทางคมนาคม และการตั้งถิ่นฐาน ได้ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางภูมิประเทศธรรมชาติให้เป็นภูมิวัฒนธรรม หรือที่ Wu²⁷ ระบุว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกิดจากภูมิทัศน์ธรรมชาติโดยกลุ่มวัฒนธรรม โดยเฉพาะภูมิทัศน์วัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐาน 4) การศึกษาการตั้งถิ่นฐานยังคงเป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจภูมิทัศน์วัฒนธรรม ด้วยการตั้งถิ่นฐานสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมได้อย่างเด่นชัด อีกทั้งผลการศึกษาครั้งนี้ยังสนับสนุนแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ที่มีชีวิต (living landscape) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เน้นการศึกษาภูมิทัศน์ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ และแนวคิดจาก Berkeley เกี่ยวกับการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นที่มีแนวคิดในการศึกษาภูมิทัศน์ท้องถิ่นที่มีลักษณะธรรมดา (ordinary landscape) ซึ่งเป็นการศึกษาในลักษณะของการมองย้อนอดีตเพื่ออธิบายเหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์มาจนถึงปัจจุบัน และได้เริ่มมีการใช้มิติทางเศรษฐกิจร่วมกับมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาอธิบายถึงปัจจัยในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ 5) การแบ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น ภูมิทัศน์

²⁴ Elizabeth Brabec, “Cultural Landscapes and their Critical Role in Climate Change,” accessed December 20, 2022, <https://wun.ac.uk/wun/research/view/cultural-landscapes-and-their-critical-role-in-climate-change/>.

²⁵ Gül Aktürk and Ahmadreza Shirvani Dastgerdi, “Cultural Landscapes under the Threat of Climate Change: A Systematic Study of Barriers to Resilience,” accessed December 20, 2022, [https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2513/1/sustainability-13-09974%20\(4\).pdf](https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2513/1/sustainability-13-09974%20(4).pdf)

²⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, *สังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา: พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลง*, 101-151.

²⁷ Jianguo Wu, “Landscape of culture and culture of landscape: does landscape ecology need culture?,” accessed December 20, 2022, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10980-010-9524-8>.

วัฒนธรรมที่ได้รับการออกแบบและสร้างสรรค์อย่างตั้งใจโดยมนุษย์ ภูมิทัศน์ที่วิวัฒนาการมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และหรือศาสนา และมีพัฒนาการที่สืบเนื่องมาถึงปัจจุบันผ่านความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในพื้นที่นั้น ๆ ภูมิทัศน์ที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมในพื้นที่²⁸ หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม และภูมิทัศน์ที่เป็นนามธรรมนั้น²⁹ ยังไม่ครอบคลุมไปถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นชั่วคราวในช่วงเวลา ซึ่งเป็นข้อค้นพบจากการศึกษาค้นคว้านี้ อาทิ ภูมิทัศน์แพริเอินทราย ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแนวกระสอบทรายที่เกิดขึ้นในช่วงที่เกิดน้ำท่วม เป็นต้น ดังนั้นเราจึงสามารถจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้โดยใช้เงื่อนไขของเวลามาเป็นตัวแบ่ง อาทิ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชั่วคราว และภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบถาวร

ในส่วนของประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ผลการศึกษาค้นคว้าได้แสดงให้เห็นว่า 1) พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี วัดเทียนถวาย และชุมชนใกล้เคียงในตำบลบ้านใหม่ ไม่จำเป็นต้องเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีความจำกัดแค่เฉพาะการแสดงด้านวัตถุที่ใช้แสดงพิพิธภัณฑ์ ที่เน้นโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุที่แสดงให้เห็นอารยธรรมในอดีต ประวัติศาสตร์ชาติ ประวัติศาสตร์ของกษัตริย์ และชนชั้นสูง แต่พิพิธภัณฑ์สามารถจัดแสดงเรื่องราว ๆ ไปที่เกี่ยวข้องกับวัด และชุมชน การนำเสนอภูมิทัศน์วัฒนธรรมธรรมดา แต่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัด ชุมชน และแม่น้ำ ซึ่งไปเกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิต เหตุการณ์หรือความทรงจำในชีวิตประจำวัน เป็นวัตถุของสามัญชนทั่วไป พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นดังกล่าวจึงเป็นคลังความรู้ หรือแหล่งเรียนรู้ที่แสดงเรื่องราวชีวิต ภูมิปัญญา มรดกท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเน้นให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เพื่อใช้พิพิธภัณฑ์เป็นเวทีในการสร้างความตระหนักของคนในท้องถิ่น³⁰ เพื่อให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นแหล่งเรียนรู้ตามอัธยาศัย เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นโรงเรียนนอกระบบเป็นพื้นที่ของคนในชุมชนโดยเฉพาะเด็ก และเยาวชน ชาวบ้าน และบุคคลที่สนใจ³¹ 2) ผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เสนอแนะให้จัดแสดงผ่าน “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เพื่อการเรียนรู้ที่มีชีวิต หรือพิพิธภัณฑ์มีชีวิต (living museum)³² เพื่อเสริมสร้างประสบการณ์เชิงประจักษ์ให้กับผู้เข้าชม แตกต่างจากการนำเสนอแบบเดิมที่เน้นการเรียนรู้ทางกายภาพจากสถานที่ที่มีอยู่ แต่ไม่ได้เน้นการสร้างสรรค์ประสบการณ์ และการเรียนรู้ใน

²⁸ เกียรติกร เกิดศิริ, *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อุษาคเนย์, 2551), 22-23.

²⁹ แดนชัย ไพรสนธิ์, “การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม กรณีศึกษา: ชุมชนเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”

³⁰ ชวลิตร์ บุญเกียรติ, *การศึกษาพิพิธภัณฑ์ไว้ทำแพง บทความจากการประชุมวิชาการด้านพิพิธภัณฑ์*.

³¹ ปณิดา สระวาสี, *พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: คู่มือการอุปสรรคและทางเลือก ใน คนทำพิพิธภัณฑ์*.

³² ชมพูนท คงพูนพันธ์, “การพัฒนาพิพิธภัณฑ์มีชีวิตในย่านหน้าทอนเกาะสมุย,” *วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 13, ฉ. 1 (มิถุนายน - พฤศจิกายน 2557): 15-29.

บริบทจริง และ 3) แนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับแนวคิด “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) ด้วยการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยการให้สมาชิกในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม และนำเสนออัตลักษณ์เฉพาะถิ่นให้คนในชุมชนสืบสาน และดำเนินชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมอันดีงาม มีการสืบทอดศิลปวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น พัฒนาต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงการท่องเที่ยว สร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ สร้างสินค้าและบริการ³³

ทั้งนี้ด้วยข้อเสนอแนะที่มีต่อการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ เป็นข้อเสนอแนะเบื้องต้น ดังนั้นหากวัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะนำไปใช้ อาจจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาความเป็นไปได้อีกครั้งผ่านการมีส่วนร่วมของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้พิพิธภัณฑ์ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง เพื่อให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน และเพื่อให้ทุกคนได้เข้ามาเป็นเจ้าของ และเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ วัด หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรให้ทุกฝ่ายในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม โดยวัดอาจทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นที่ ทั้งพื้นที่แสดง และพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของสถานที่จัดแสดง โรงเรียนในฐานะที่เป็นผู้รับผลประโยชน์จากพิพิธภัณฑ์ที่จะนำเอาองค์ความรู้จากพิพิธภัณฑ์ไปใช้ในการถ่ายทอดให้กับเด็ก และเยาวชนเทศบาลมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนทรัพยากร ทั้งในส่วนของงบประมาณ และบุคลากรผ่านแผนพัฒนาต่าง ๆ ผู้ชุมชมชน และประชาชนในหมู่บ้านต่าง ๆ ทำหน้าที่ในการสนับสนุนข้อมูลการจัดกิจกรรม การดูแลรักษา และการถ่ายทอดให้กับบุตรหลานของตนเอง เป็นต้น เป็นการใช้แนวคิด “บวร” ในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ พร้อมทั้งดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาช่วยพัฒนาพิพิธภัณฑ์ผ่านหน่วยงานนอกชุมชน ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด สำนักงานจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด กรมศิลปากร สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด สถาบันการศึกษาในพื้นที่ หรือแม้แต่ภาคเอกชน เพื่อระดมนักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะด้านองค์ความรู้ และเทคโนโลยี

³³ พระอริการโสภณ ปิยะมโฆ (กิ่งแก้ว), ละเอียต จงกลนี้, และ พระฮอนต้า วาทสทุโท (เข้มา), “พลังบวร : พลังหลักของชุมชนคุณธรรม,” *วารสารปัญญาปณิธาน* 6, ฉ. 1 (มกราคม - มิถุนายน 2564): 69-80.

รายการอ้างอิง

- เกรียงไกร เกิดศิริ. *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อุษาคเนย์, 2551.
- ชมพูนุท คงพูนพิน. “การพัฒนาพิพิธภัณฑ์มีชีวิตในย่านหน้าทอนเกาะสมุย.” *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 13, ฉ. 1 (มิถุนายน - พฤศจิกายน 2557): 15-29.
- ชีวลีสิทธิ์ บุญยเกียรติ. *การศึกษาพิพิธภัณฑ์ไร้กำแพง บทความจากการประชุมวิชาการด้านพิพิธภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ, 2561.
- แดนชัย ไพรสนธ์. “การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม กรณีศึกษา: ชุมชนเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อินนิล, 2554.
- ธนากร อนุรักษ์ และ ชัยสิทธิ์ ดำนาคดิกุล. “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมย่านถนนราชดำเนิน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา.” *ฉบับภาษาไทย มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศิลปะ* 10, ฉ. 1 (มกราคม - เมษายน 2560): 2156-2172.
- รัชมาศ สุเวช, ศุภลักษณ์ แสงทรัพย์, และ มาลี สบายยิ่ง. ““บวร” บ้าน วัด โรงเรียนกับความเป็นพื้นที่สาธารณะ กรณีศึกษาชุมชนบ้านท่านางหอม ตำบลน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา.” *วารสารสงขลานครินทร์ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 24, ฉ. 3 (กันยายน - ธันวาคม 2561): 75-100.
- ปณิดา สระวาสี. *พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: คุณูปการ อุปสรรคและทางเลือก ในคนทำพิพิธภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2557.
- ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. *คำให้การของคนทำพิพิธภัณฑ์. บรรณาธิการโดย ชีวลีสิทธิ์ บุญยเกียรติ*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2557.
- พระมหาสมศักดิ์ ยติสกุโก. *ประวัติวัดเทียนถวาย ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมา ฟังลูกนิมิต ยกช่อฟ้า อุโบสถ*. ปทุมธานี: วัดเทียนถวาย, 2542.
- พระอธิการโสภณ ปิยธมโม (กิ่งแก้ว), ละเอียด จงกลณี, และ พระฮอนดำ วาทสฺสโท (เข้มมา). “พลังบวร : พลังหลักของชุมชนคุณธรรม.” *วารสารปัญญาปณิธาน* 6, ฉ. 1 (มกราคม - มิถุนายน 2564): 69-80.
- เมธี พริยการนนท์. “การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชาวเวียดนามในชุมชน กรณีศึกษา หมู่บ้านนาจอก ตำบลหนองญาติ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* สาขาวิชาการโรงแรมและการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยนครสวรรค์, 2552.

- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ภูมิศาสตร์. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2549.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. สังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา: พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลง, บรรณาธิการ โดย วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2561.
- อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ. “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิดและทิศทางการศึกษาวิจัย.” วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ฉ. 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2558): 1-12.
- Aktürk, Gül, and Ahmadreza Shirvani Dastgerdi. “Cultural Landscapes under the Threat of Climate Change: A Systematic Study of Barriers to Resilience.” Accessed December 20, 2022. [https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2513/1/sustainability-13-09974%20\(4\).pdf](https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2513/1/sustainability-13-09974%20(4).pdf).
- Brabec, Elizabeth. “Cultural Landscapes and their Critical Role in Climate Change.” Accessed December 20, 2022. <https://wun.ac.uk/wun/research/view/cultural-landscapes-and-their-critical-role-in-climate-change/>.
- Pitzi, Gerald R. *Encyclopedia of Human Geography*. USA: Greenwood press, 2004.
- Tolba, Mostafa K., and Osama A. El-Kholy. “Human settlements.” Accessed December 20, 2022. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-011-2280-1_17.
- Wu, Jianguo. “Landscape of Culture and Culture of Landscape: Does Landscape Ecology Need Culture?” Accessed December 20, 2022. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10980-010-9524-8>.